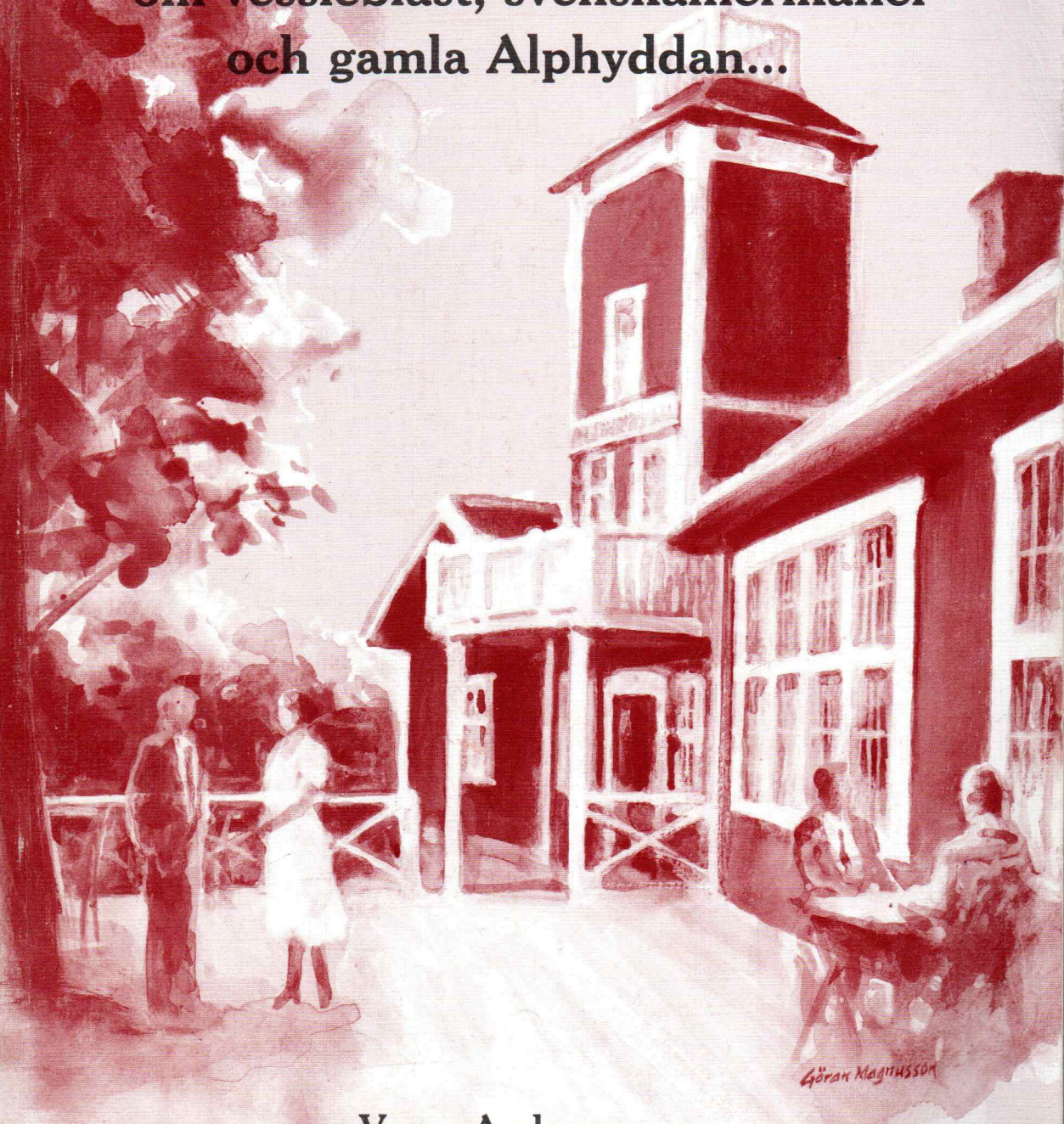

Billingen längesen

- om vessleblåst, svenskamerikaner
och gamla Alphyddan...

Göran Magnusson

Verna Andersson
Alf Brage

Diana, en konservfabrik i Varnhem

För en del år sedan tog Arne "Skultorparn" Andersson och jag oss tid att undersöka hur det stod till med alla rykten och historier om konservfabriken Diana i Varnhem. Arne hade en hel del egna minnen och andras berättelser. Jag bidrog med en bunt tidningsurklipp. Det hela blev en ganska täckande historia med många poänger.

Under kriget i början av 1940-talet kom ett initiativrikt par till Varnhem - makarna Apelqvist. De startade en konservfabrik som fick namnet Diana. Denna rörelse blev efter en tid föremål för stora rubriker i tidningarna och ett tacksamt ämne för revy-författare. En populär replik på revyerna var på västgötska "om di' ana va' som va' i burkarna".

Det var dock inte burkarnas innehåll som ledde till att fabrikörparet så småningom åtalades. Bakgrunden var följande:

År 1941 och 1942 sändes lådor och kartonger med märkligt innehåll från järnvägsstationerna i Dingle, Munkedal, Hallinden och Lysekil. Avsändare var folk på Sotenäset och Lysekil. Fraktsedeln berättade att godset bestod av benföremål, fjäderstoppning och livsmedel. Mottagare var privatpersoner i Skaraborgstrakten.

Lådornas rätta innehåll var döda måsar, kråkor och sillgrisslor avsedda för vilt- och delikatessfabriken Diana i Varnhem.

Konservfabriken var inrättad i det nedlagda Varnhems Bryggeri. Det var beläget i Varnhem, vid vägen mot Broddetorp, där järnvägen korsade landsvägen. Fabriken var i bottenvåningen och ägarnas bostad på andra våning. Paret Apelqvist hade tidigare startat upp rörelsen på annan ort, men fann här en lämpligare plats att etablera sig på.

Apelqvist kallades i dagligt tal för löjtnanten. Han skulle, förutom att han varit löjtnant i svenska armén, också tjänstgjort i franska främlingslegionen. Hans fru var fransyska.

I konservfabriken konserverades och levererades nu för glatta livet. Fabriken gjorde köttkonserver, vilka salufördes som skogsfågel och vildand.

På Sotenäset och i Lysekil knallade skotten kring kajer och holmar. Måsar och grisslor stuvades i trälådor och sändes med buss till Dingle och Hallinden f v b till Skaraborgstrakten.

En munkedalsbo hade vidtalats att köra fåglarna till Vara. Dagarna innan första lastningen i Lysekil tog kristidsnämnden munkedalsbons bildäck i beslag.

Godsmagasinet i Lysekil fick därefter många transporter till mottagare i Skaraborg. Det började också bli allt tystare upp i Billingsskogen. Man hörde knappast några skator, kajor eller kråkor längre. Men skotten knallade häruppe. Bilar fanns ju inte under kriget så de skjutna fåglarna bands i knippor på cykelramar och styren och det trampades nedför backarna mot Varnhem så att ekipagen påminde om fågelsträck i flyttningstider. Även kaniner togs emot. Rune Andersson i Svea, då i 12-13-årsåldern, födde upp kaniner, som han tjänade några slantar på att sälja till Diana.

Delikatessfabriken i Varnhem jobbade för högtryck och hela Sverige köpte på kupong Dianas burkar med vackra etiketter och bilder på vildand och skogsfågel. Men burkarna kunde även innehålla en och annan grävling som fått sätta livet till och förvandlats till delikatess i fabriken.

Carl Klingberg i Växjö kan berika historien om viltfågelfabriken Diana i Västergötland. Klingberg var under kriget verksam vid institutet för växtforskning och kyllagring. Företaget sorterade under Johnsonkoncernen. Chef var den sedermera legendariska livsmedelsforskaren Georg Borgström. Detta borgade för att alla livsmedelsfrågor ägnades stort intresse.

En dag fick Carl Klingberg ett brev från sin far löjtnant Carl G Klingberg i Uddevalla. Brevet innehöll en annons, sannolikt från Skaraborgaren, där det utlovades hederlig betalning för insända fåglar. Uppenbarligen önskades en hel del fridlysta fåglar, tror Carl Klingberg. Han reagerade på brevet som sändes vidare till Vetenskapsakademiens naturrådskommitté där professor Einar Lönnberg presiderade. Annonsen gick se-

dan vidare till Folkhälsoinstitutet som köpte ett stort antal konservburkar från fabriken Diana. Den första kontrollen visade att man ej kunnat finna några fridlysta fåglar bland konserverna. Det mesta var ju fransk sås, minns Carl Klingberg.

Så småningom kom en kundreaktion. När folk åt av burkarnas innehåll fann de ingen smak av viltfågel. Köttet i burkarna smakade tranigt och fabriken och priskontrollnämnden fick flera anmälningar både för smaken och det höga priset. Detta ledde till att myndigheterna började reagera.

På hösten 1942 åtalades fabriken ägare och ett par av de bohusländska leverantörerna blev instämnda som vittnen i en rättegång som initierades av landsfiskalen i Axvalls distrikt. Ransoneringen gjorde att Dianafabriken tog till råvaror som orsakade åtal för falsk varubeteckning.

T f landsfiskal Harry Resar i Axvall utredde Dianas produktion av delikatessfågel. Resar slog fast att det var långsökt att beteckna grissla som and. Utredningen visade också att fridlysta fåglar levererats från Bohuslän. Andra råvaror som av Diana salufördes som delikatessfågel var skata, kaja, tamduva, råka och nötskrika. Förutom att en del av fåglarna kom från Bohuslän så levererades burkarna från en emballagefabrik i Lysekil.

Dianas ägare berättade vid förhör att gelén i burkarna var en fransk specialprodukt med elva sorters kryddor. Verkligheten var att kryddimporten var stoppad. Gelén gjordes av kristidsvaror i en källarlokal i Vara.

På åklagarens fråga varför det var 90 procent gelé i burkarna svarade ägaren att centrifugalkraften orsakade gelén när burkarna skulle falsas igen. När burkarna sedan svalnade hade köttet smält och blivit gelé. En burk skogsfågel med en nettovikt på 537 gram hade endast 95 gram kött. 41 gram var senor, ben och rester av fjädrar men 400 gram var spad.

Några av de råvarulevererande bohuslänningarna instämades som vittnen. Vittnena förklarade, att de per telefon fått kontakt med en person i Skaraborg, som ville köpa, bland annat mås, grissla och skator. Att fåglarna skulle gå till människoföda hade de ingen aning om. De visste inget om viltfabriken Diana, utan hade hela tiden handlat i tron att fåglarna skulle, i avspärningens tider, användas för fjäderdräktens skull.

En av kungshamnsleverantörerna berättade att han fick 50 öre per kg, död vikt, fågel.

Lysekilsbon som hördes menade att mås under rådande krig inte kan betecknas som sjöfågel utan som en delikatess. Dianas ägare fyllde på och menade att andsläktet även omfattar sillgrisslor, skrake, ejder, brunand och knipa. Att Diana köpte fiskmåsar berodde på råd från Kungshamn, där säljaren uppgav att han varje vecka åt mås som var synnerligen vällmakande.

Vid tinget berättade herr Apelqvist att hans fru, som var fransyska, var skicklig att laga delikatesser. Genom landsfiskalen gjordes en utredning som visade att Dianas ägare, fru Apelqvist, kommit på idén att ersätta viltfågel med andra fåglar. Apelqvist hade goda kontakter både i Bohuslän och på sydkusten och kom överens med bland annat folk i Lysekil och Sotenäset om leverans av fåglar.

Men, som tidigare sagts, det förekom även leveranser från närområdet. Produktionen var under en period hög och Dianas produkter kända över stora områden.

Landsfiskalen grundade sitt åtal mot firman på bedrägligt förfarande, bestående däri att man köpt upp fridlysta fåglar, samt för förseelse mot lagen om mått och vikt. Vid kontroll av vägningen, visade det sig nämligen att man använde vikter som inte omjusterats.

Under beteckningen stekt skogsfågel inlägges morkulla, kråka, skata, kaja, nötskrika, duva samt måsar som skjutits på land. För kråka har betalats 75 öre per styck, för fiskmås 75, kaja och skata 50, nötskrika 50-60, duva 75 öre till en krona och morkulla 3:50 till 4 kronor per styck. Beträffande morkulla uppgav firmans ägare att han endast lagt in 39 morkullor.

Vidare saluför Diana en produkt benämnd ”stek skogsvilt”, som uteslutande består av grävling. Köttet köpes för 1:50 till 2 kronor per kilo och för en helburk om 700 gram erhålles 3:80, varjämte frakten får betalas. Under tiden 7-9 maj köpte firman 70 sillgrisslor från Gotland. Som stekt kramsfågel hade i halvburkar om 300 gram förpackats sparv och nötskrika. Sparvarna hade inköpts för 15 öre per styck. Det hade gått 4-5 sparvar eller en nötskrika i varje burk. Firmans ägare förfäktar åsikten att kråka, kaja etc kan hänföras till skogsfågel och han anser sig själv inte ha lämnat några vilseledande uppgifter om innehållet.

Kungshamnsbon förklarade vid rättegången att han själv använde måsagg i brist på annat. Vid kontakt med pressen berättar löjtnant Apelqvist följande:

”Till våra helburkar av skogsfågel använda vi, berättar löjtnant N A Apelqvist, då vi ringa upp honom för att höra hans åsikt, morkullan då den är tillåten, vanlig tamduva, nötskrika, råka, kråka, skata och kaja. Det pris vi får är 3 kronor för 700-gramsburkar. Nettovikten kan variera något beroende på att kvaliteten på den sort burkar vi ända sedan firmans start 1937 använder oss av försämrats under kriget. Bleckplåtens tjocklek varierar en hel del och det gör att vikten på burkarna, som har en dimension av 105 mm i diameter och 70 i höjd, kan bli ganska olika, vilket givetvis återverkar på nettovikten.

Före tillslutningen, berättar löjtnant Apelqvist vidare, fyllas burkarna ända till brädden med en specialgelé, gjord efter franskt recept och bland annat innehållande elva sorters kryddor. Därefter sker kontrollvägning och sist tillslutas burkarna. Av centrifugalkraften i maskinen för detta arbete, slungas därvid det översta gelélagret ut, vilket givetvis gör att en del av innehållet går förlorat. Men det står inte i mänsklig makt att åstadkomma ändring i detta. Då burkarna sedan steriliseras vid 110 grader Celsius i ett par timmar, smälter givetvis en del av det lätta och fina köttet och blandar sig med gelén. När man öppnar en burk, ser det därför ut, som om den innehölle blott lite kött. Men det är det fina feta köttet, som således gått ut i gelén.

Min hustru, som är infödd fransyska, har varit med i yrket i sitt hemland. Familjen drev en konservefabrik i Frankrike, och våra inläggningar sker helt efter franska metoder och franska recept.

Beträffande priserna är löjtnant Apelqvist upprörd. Vi får, säger han, noga taget 3:04 per burk, men frakten kostar oss fyra öre, och då har vi alltså 3 kronor kvar. Man blir häpen, när man hör, att fabriken skall anklagas för dessa priser. Med vår generalagent i Stockholm har vi - tyvärr - kontrakt ända till den 27 juli 1943 och det är ju han, grossisterna och detaljisterna som pressa upp priserna. Att dessa ska kunna det i sådan grad är upprörande. Det är väl de som borde hållas efter.

Vi för varubeteckningen på tal, men löjtnant Apelqvist slår genast ifrån sig. Måsen kan inte kallas för någon sjöfågel längre (den hade väl redan då tenderat att bli landfågel på soptippar och dylikt) och beträffande beteckningen vildand så tillhör ju både brunand, knipa, alfågel, skrake, ejder och grisslan andsläktet allihop. Vad grisslan beträffar var det förresten en fiskeriinspektör på Gotland som rekommenderade den åt oss som fin andfågel och då vi fann den god, köpte vi ett 70-tal av honom.

Priskontrollnämndens prissättning på hönskonserver kommer herr Apelqvist till sist in på. Enligt nämndens priser få vi betala 1:85 per kilo levande vikt. Vid höjningen till 2:90 bad vi få lägga på 1:05 så att vi skulle få komma i samma läge som alla andra svenska medborgare. Men det gick inte alls. Nu har vi telegraferat till nämnden och anhållit att få bli behandlade som alla andra medborgare. Om inte prishöjningen tillåtes, tvingas vi uttaga stämning på nämnden. Min hustru är också besluten att göra detta.”

Det blev åtal i Diana-affären

Landsfiskalen i Axvalls distrikt kommer att anhängiggöra åtal i Diana-affären. Målet förekommer på oktobertinget 1942. På sin tid översände som bekant t f landsfiskalen i Axvalls distrikt handlingarna i det omskrivna ärendet angående Vilt- och delikatessaffären Diana till landsfogden Nyström med anhållan att landsfogden ville uttala sig i åtalsfrågan.

I ett svar uttalar landsfogden att Dianas innehavarinna, fru Apelqvist, synes ha gjort sig skyldig till överträdelser av strafflagen 22:13, andra stycket, då hon sålt kråkor, råkor och skator och angivit dem som skogsfågel. Vidare har landsfogden kommit till resultatet att hon synes ha gjort sig skyldig till förseelse mot första paragrafen i lagen om illojal konkurrens på grund av att burkarnas etiketter angivit innehållet såsom så att säga bättre vara än som varit fallet. Landsfogden förklarar vidare, att löjtnant Apelqvist som prokurist får anses delaktig i de lagöverträdelser, som maken kan anses ha begått. Landsfogden har också funnit förseelse föreligga mot jaktstadgan och förordningen om mått och vikter.

Åklagarens ansvarsyrkande

Enligt stämningen, som nu utfärdats, yrkar åkl landsfiskal Åström ansvar enligt strafflagen par 22:13, lagen om illojal konkurrens par 1, jaktstadgan par 21, 22 och 28 samt lagen om mått och vikt par 15.

Landsfogdens åtal om falsk varubeteckning fällde Dianas ägare. Vidare att burkarnas etiketter varit vilseledande. Domslutet blev att Dianas ägare fick böta. Vittnena fick istället några kronor för sin inställelse samt resan tur och retur. Dianas ägare fick också böta för förseelse mot jaktstadgan och förseelse mot förordningen om vikter och mått.

Denna historia som åstadkommit så mycket rabalder i pressen reducerades nu till tämligen blygsamma mått. Domen löd på 170 kronor i böter. Häradsrätten förklarade

i sitt beslut att svaranden genom sitt handlande brutit mot god affärssed. Fru Apelqvist dömdes för att ha överträtt jaktstadgan genom att ha inköpt sillgrisslor under den tid då de voro fridlysta. Hon förklarades vidare skyldig till överträdelse mot förordningen om mått och vikt samt underlåtelse att föra förteckning över inköpta råvaror.

Efter detta upphörde verksamheten. Epoken Diana konservfabrik i Varnhem var slut. Affären med Diana blev aldrig lysande och även Apelqvists öde blev tragiskt. En jägares hund påträffade resterna av hans kropp i skogarna kring Gustafsberg i Uddevalla. Fru Apelqvist levde som änka kvar i Varnhem.

Som vi ser blev inte straffet så hårt som man kunde väntat efter alla skrivierna. Förseelserna var ju egentligen inte så stora. Burkarnas innehåll utgjorde inget åtalbart brott även om det verkade oaptitligt. Det var krig och livsmedelsbrist. Räv, grävling, ekorrar och de i berättelsen omtalade fåglarna användes av många som föda. Om man lade grävlingkött i mjölk några timmar innan användandet blev smaken acceptabel.

Den kupongfria, varma korven, som såldes i kioskerna, innehöll med säkerhet både räv och grävlingkött. Allt kött från tamdjur och nötboskap, utom kaniner, var ju ransonerat och kunde endast köpas på livsmedelskuponger.

Dianas rykte var naturligtvis förstört på egentligen fel grund. Idag med tillgång på riktiga råvaror, kanske det hade lyckats bättre. Diana är namnet på den romerska jakt- och mångudinnan, som även dyrkades som beskyddare av växt- och djurliv. Det fria naturlivets gudinna.

Källa: Uppgifter, samlade av Alf Brage, ur Skaraborgstidningen och ur boken "Skärpt beredskap" av Terje Fred, förlag Terje Fred Gränsgatan 16, 45300 Lysekil.

Mer ur pressen om skator.

"Skatan fågelfri efter jul

Om skatan finns det en massa gamla vidskepliga föreställningar i folkdjupen. Eller fanns, skall vi kanske säga för att ingen skall känna sig betraktad som folkdjup. Skatan var sedan urminnes tider Hin Ondes egen fågel och förknippad med trollkärningar och ondskefulla trollkarlar. Ibland ansågs den vara en förklädd sådan käring eller gubbe. Nästan i alla länder anses skatan vara förknippad med onda förebud.

Olämpligt döda skata

Att döda en skata är inte bra utan för olycka med sig, det har man i alla tider ansett både i Tyskland och på de brittiska öarna och i de nordiska länderna. Men - och nu kommer anknytningen till jultiden med alla dess hedniska riter och föreställningar - av gammalt ansågs det i Sverige gå utmärkt bra för sig att döda skator under de tolv dagarna mellan julen och trettondagshelgen. Samma föreställning rådde i norra Tyskland. I Thüringen däremot ansågs det av någon anledning vara ofarligt att döda Hin Ondes fågel bara under mars månad i stället. Skatan ansågs vara den enda fågel som vägrade att ta plats i Noaks ark. Den ansågs vara en korsning mellan korp och duva. Och efter Jesu korsfästelse var skatan den enda fågel som inte iförde sig full sorgdräkt, vilket ansågs vara fisigt gjort.

Men det finns faktiskt positivt skrock i fråga om skator också: Skrattade skatan skulle det komma främmande (om nu det ska vara så positivt), och trivdes skatan vid ens gård var det ett gott tecken, besynnerligt nog med tanke på dess relationer till makterna.

B.S-e".